

YEZİDİLİK VE YEZİDİLİKTE HARRÂNİ İZLERİ

Sami KILIÇ*

ÖZET

Yezîdilik, İslam kaynaklarının çoğunda, XII. Yüzyılda yaşamış olan mutasavvıf şeyh Adî b. Müsâfir'i takip edenler tarafından kurulmuş ve Yezîd b. Muâviye'nin insanüstü bir varlık olduğu esasına dayanan İslam kaynaklı senkretik bir mezhep veya akım olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Yezîdilik, isminin kaynağı, teşekkül süreci ve görüşlerinin menşei konusunda en çok tartışılan dini-sosyal gruplardan biridir.

Senkretik bir yapı arz eden Yezîdiliğe, özellikle paganist ve politeist Mezopotamya dinlerinin etkisiyle oluşan Harrânîler, İran dinleri, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın tesir ettiği, kaynaklarda ifade edilmektedir. Birçok kaynakta bu dinlerin Yezîdiliğe tesir ettiği bildirilmekte, ancak bu dinlerin hangi noktalarda ve nasıl etki ettiği belirtilmemektedir. Bazı kaynaklarda ise sadece bu dinler hakkında tanıtıcı bilgi verilerek konu izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada Yezîdiliğe tesir eden dinlerin hangi noktalarda tesir ettiğini tespit etmenin, konunun kapsamını aşacağından dolayı, araştırmanın Harrânîler ile sınırlandırılması uygun görülmüştür. Harrânîlerin Yezîdikteki izleri ve tesirleri ortaya konarken de benzerliklerden hareket edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Böylece Yezîdilikteki bazı inanç ve uygulamaların tarihi arka planına az da olsa ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yezîdilik, Senkretizm, Adî b. Müsâfir, Harrânîler

YEZİDİSM AND THE HARRÂNİ TRACES IN YEZİDİSM

ABSTRACT

According to many sources of Islam, Yezîdism was founded by the people who were follower of sufi Sheikh Adi b. Musafir who lived in the 12 th century and it is defined as an Islamic source syncretic sect or current that regards Yezid b. Muaviye as a superhuman being. Yezîdism has been discussed among one of the groups about the name of its source, process of its formation and ideas.

Yezîdism that extends a syncretic content was affected by Harrânîs which occurred with the effect of paganist, plotiest Mesopotamia, Iran religions, Judaism and Christianity. In many sources the religions written above are said to contribute Yezîdism but in which situations and how they contributed is not indicated. In some sources only some information is available about them. In this study as it is a detailed subject to determine which religions contributed to the Yezîdism, we restricted the subject only with the Harrânism. We tried to interpret similar things while determining

* Doç. Dr., Fırat Ü., İlahiyat Fak., Felsefe ve Din Bil. Böl., Dinler Tarihi, El-mek: skilic959@gmail.com

the traces and effects of Yezîdîsm in Harrânîs. So, we aimed to illuminate some beliefs and practises in Yezîdîsm in the back plan of history.

Key Words: Yezîdîsm, Syncretism, Adi b. Musafir, Harrânîs

GİRİŞ

Yezîdîlik bazı dinlerin özelliklerini bünyesinde taşımasından dolayı *senkretik* bir yapı arz eder. Bu yapının daha doğru anlaşılması ve çalışmanın kavramsal çerçevesinin çizilmesi açısından *senkretizm* ve *senkretik din* kavramları hakkında bilgi verilmesi gerekli görülmektedir.

Senkretizm, Yunanca “*Giritliler gibi bir arada tutmak, ayrılmamak*” anlamına gelen *synkretizein* kelimesinden türetilmiş bir kavramdır. Bu kavram, ilk defa Plutarch tarafından “uzlaştırmanın tarafsızlığı” anlamında dile getirilmiştir. XVI. Yüzyılda ise aynı manada aşırı durumları uzlaştırmaya çalışanlar için kullanılmıştır. Bu nedenle Hıristiyanlık düşünce tarihinde bu kavram, başlangıçta liberalizm ile aynı anlamı ifade etmiştir¹.

Eric J. Sharpe din bilimlerinde senkretizm kavramına yüklenen anlamları şöyle ifade eder; “*O, sadece mukayeseli dinin son dönem tarihinde daha teknik bir anlamda kullanılmıştır; her şeyden önce senkretizm, kendilerinden dünyanın çeşitli kesimlerinden tanrıların ve uygulamaların serbestçe bir araya getirildiği Greko-Romen dönemi dinlerine ve sonra da dînî unsurların bu şekilde birbirine karıştırılmasına işaret eder. Bununla beraber, bu kelime özellikle dinin bozulmamış şekline mensup olduğunu düşünen insanlar tarafından söz konusu dinin bozulmuş şekline inanan insanlar için kullanıldığında, çok sık olarak küçük düşürücü imalara sahip olmuştur. Senkretizm çoğu kere Hıristiyanlık misyonerlik literatüründe “yabancı” unsurların Hıristiyanlığa sokulmasını eleştirmek (veya en azından “yabancı” unsurların Hıristiyanlığa sokulmasına karşı uyarıda bulunmak) için kullanılmıştı ve senkretizmden söz etmenin, dinin, kendisi ile haricî unsurlarının bir araya getirilmiş olduğu doğru bir şekli önceden varsayacağını söylemek anlamına geleceği genel olarak doğrudur. Böylece İsrail dininde senkretizm, mesela Kenanlılar’a ait kütlerin etkisi altında, yaygın dinin aşağı yukarı bozulmuş şekline işaret eder²”.*

Genel anlamda farklı geleneklerin birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıkan yeni kültürel yapıları ifade etmek için kullanılan senkretizm kavramı³, Dinler Tarihi’nde ise birden fazla dine ait unsurların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yeni bir dini tanımlamak için kullanılmaktadır⁴.

Genel olarak senkretik karakterli kültürlerin, felsefi akımlarının, çeşitli dini grupların ve bazı dinlerin ortaya çıkışında bölgelerin coğrafi konumu yanı sıra toplumların birbirleriyle olan siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel ilişkilerin de önemli etkisi bulunmaktadır. Senkretik yapıları akımların oluşum biçiminde hakim kültürün baskısı ve ihtida hareketleri diğer etmenlere nazaran daha fazla görülmektedir. Özellikle savaş, sürgün, istila, göç gibi çeşitli nedenlerle beraber yaşamak durumunda kalan farklı toplumlarda hakim kültür ile alt kültürler arasında bir etkileşim meydana gelir. Bu etkileşim çoğu zaman hakim kültür karşısında zayıf kültürün veya kültürlerin dejenerasyon ve asimilasyonu sonucu yeni senkretik akımların oluşmasına sebep olur. İhtida hareketleriyle yeni bir dini kabul eden toplumlar, eski inanç ve dini hayat biçimleriyle yenisi

¹ Carsten Colpe, “Syncretizm (First Edition)”, Encyclopedia of Religion Vol.13,USA 2005, s. 8926; Fritz Graf, “Syncretizm (Further Considerations)”, Encyclopedia of Religion Vol.13,USA 2005, s. 8934; Eric J. Sharpe, Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram, Çev. Ahmet Güç, Bursa 2000, s. 75.

² Eric J. Sharpe, age., s. 75-76.

³ Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, Samsun 1998, s. 39; Carsten Colpe, agm., s. 8926.

⁴ Eric J. Sharpe, age., s. 75; Carsten Colpe, agm., s. 8926; Fritz Graf, agm., s. 8965.

arasında farkında olarak veya olmayarak uzlaşma yolu aramaları sonucunda zamanla senkretik karakterli dinler veya mezhepler ortaya çıkar⁵. Baskı ve zorlama ile gerçekleşen kültürel asimilasyon ve ihtida hareketleri, senkretik yeni bir dini yapının oluşmasını hızlandıran önemli etkenler arasında olduğunu söylemek mümkündür.

Senkretik yapıli dinlerin oluşum biçimindeki etki ve özelliklerin birçoğunu Yezîdîlikte de görmek mümkündür. Yezîdîlik, bölgedeki siyasi ve dini olayların yanı sıra meydana gelen savaşlar neticesinde ve de tarihi süreç içerisinde hakim kültürün etkisiyle bölgedeki dinlerden bazı unsurları inanç ve ibadet fenomenlerini alarak senkretik bir yapı oluşturmuştur. Yezîdîliğe özellikle paganist ve politeist Mezopotamya dinlerinin (Sümer-Babil-Asur) etkisiyle oluşan Harrânîler (Harranlı Sâbiîler), İran dinleri, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın tesir ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.

Kaynakların çoğunda yukarıda bahsettiğimiz dinlerin Yezîdîliğe tesir ettiği bildirilmekte fakat hangi noktalarda nasıl etki yaptığı belirtilmemektedir. Bazı kaynaklarda ise sadece bu dinler hakkında tanıtıcı bilgi verilerek konu izah edilmeye çalışılmaktadır. Biz bu çalışmada Yezîdîliğe tesir eden dinlerin hangi noktalarda etkisinin olduğunu tespit etmenin konunun kapsamını aşacağından dolayı, araştırmayı Harrânîler (Harranlı Sâbiîler) ile sınırlandırmayı uygun gördük. Harrânîlerin Yezîdîlikteki izlerini ve tesirlerini ortaya koyarken de benzerliklerden hareket ederek yorumlamaya çalıştık. Böylece Yezîdîlikteki bazı inanç ve uygulamaların tarihi arka planına az da olsa ışık tutmayı amaçladık.

Dinlerin birbirleriyle etkileşimini tespit etmenin oldukça zor olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira farklı iki dinde bulunan ortak bir ritüel veya inancın hangisinde daha önce bulunduğunun belirlenmesi, genel olarak ortaya çıkışı daha önce olan din baz alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Belirli bölgedeki dinlerin, tarihi olarak önceliği ve sonralığı ritüel veya inancın kökenini belirlemede önemli bir unsur olmakla birlikte daima sağlıklı sonuç vermeyebilir. Çünkü daha sonra ortaya çıkan bir din hakim güç haline geldiğinde önceki dini bazı noktalarda etkileyebilmektedir. Tarihi süreç içerisinde Yezîdîliğin hakim bir güç haline gelmemiş olması ve Harrânîliğin daha önce ortaya çıkmış olmasından hareketle, Yezîdîlikteki bazı ritüel ve inanışlarda Harrânîliğin tesirinin olabileceği düşüncesindeyiz. Yezîdîlikteki Harrânî tesirini ortaya koymadan önce Yezîdîlik hakkında kısa da olsa bilgi vermenin konunun anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

A-YEZİDİLİK

İslam kaynaklarının çoğunda Yezîdîlik, XII. Yüzyılda yaşamış olan mutasavvıf şeyh Adı b. Müsâfir⁶'i takip edenler tarafından kurulmuş ve Yezîd b. Muâviye'nin insanüstü bir varlık olduğu

⁵ Şinasi Gündüz, age., s. 40-41.

⁶ Şam'ın Baalbek nahiyesinin Beytifar köyünde 1072 yılında doğmuş olan Adı b. Müsâfir, 1162 yılında Sincar'da (Irak) vefat etmiştir. Bir mutasavvıf ve Şafii din bilgini olan Adı b. Müsâfir'in ismi Adeviyye ve Sohbetiyye tarikatlarıyla birlikte anılmaktadır. İslam inançları ve tasavvufu ile ilgili eserleri bulunan Adı b. Müsâfir'in, döneminin önemli mutasavvıfları ve din bilginleri sayılan Ebu'l-Vefâ Hulvanî, Ahmet Rufai, Abdülkadir Geylanî ve Gazzali gibi şahıslarla görüştüğü ve bu kişilerin dostu olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla aslında Sünnî geleneğe bağlı bir mutasavvıf olan Adı b. Müsâfir'in, Yezîdîliğin kurucusu olarak gösterilmesi ayrı bir tartışma konusudur. Zaten Adı b. Müsâfir dönemi ve sonrasının net olarak aydınlatılamamış olması, Yezîdîlik araştırmalarının en büyük sorunlarından birini oluşturmaktadır. Sönmez Kutlu, "Yezîdîlik", İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, Ed.Hasan Onat, Ankara 2006, s. 206-207; Mehmet Aydın, "Yezîdîlik ve İnanç Esasları", Belleten C. LII S. 202, Ankara 1988, s. 35; Th. Menzel, "Yezîdîler", İ.A. C. XII, Eskişehir 1997, s. 416; Ahmet Taşğın, "Anadolu'da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezîdîler", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir, Ankara

Turkish Studies

esasına dayanan İslam kaynaklı senkretik bir mezhep veya akım olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Yezîdîlik, isminin kaynağı, teşekkül süreci ve görüşlerinin menşei konusunda en çok tartışılan gruplardan biridir⁷. Her şeyden önce ortaya çıkışı İslam toplumunda olsa bile, günümüzdeki Yezîdîliğin İslam kaynaklı olma ihtimali oldukça zayıf görülmektedir. Zira günümüzde hiçbir Yezîdî kendisini Müslüman olarak tanımlamamaktadır. Diğer taraftan Yezîdîlerin Kuran-ı Kerim'den ayrı iki kutsal kitaba ve Hz. Muhammed'den ayrı bir peygambere inanması, Kabe'den ayrı bir hac merkezlerinin bulunması, Yezîdîliğin farklı bir dini grup olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu manada Yezîdîliğin, tarihi süreç içerisinde eski putperest inanç ve uygulamaların İslam'ın yanı sıra Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlerin de bir takım prensiplerini içine alarak, kendisine mahsus dinsel bir statüye dönüştüğünü söyleyenler de bulunmaktadır⁸.

Yezîdî isminin kaynağı hakkında birbirinden farklı bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden yaygın olanı Emevîlerin birinci halifesi Muâviye'nin oğlu Yezîd'in isminden geldiğini belirten görüştür. Bu görüş ve diğerleri⁹ Yezîdî dışındakiler tarafından ortaya atılmaktadır. Yezîdîler kendi isimlerinin kaynağının Tanrıya tapan anlamındaki *Ezidi*, *İzidi* (*İzdi*)'den veya yaratana mensup anlamındaki *Ezdai*'den geldiğini belirtmektedirler¹⁰. Bu, bariz olarak ölüye verilen "...*Ey ölü kişi!(Mürşit kişi!) Gelecektir üzerine Münker ve Nekir melekleri! Sana soracaklar: hangi dindensin? Sen, de ki ben Ezidiyim (Yezîdiyim)...*"¹¹ şeklindeki telkin ifadelerinde görülmektedir.

Yezîdî isminin kaynağı hususunda olduğu gibi Yezîdîliğin menşei hakkında da birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Ahmet Turan'ın belirttiği gibi, bu görüşlerden yaygın olanı Yezîdîlerin Şeyh Adî b. Müsâfir ile Yezîd b. Muâviye'yi insan üstü bir varlık olarak kabul eden topluluk olduğu yönündeki görüştür¹². Bu görüşler arasında ilk dönem klasik İslam mezheplerinden bahseden kaynaklarda geçen Yezîdîliğin, Hâricîlerden Yezîd b. Enîse/Uneys (Basralı Yezîd bin Ebî Enîset'ül Hâricî) tarafından kurulduğunu belirten farklı bir görüş de bulunmaktadır¹³. Ancak Ahmet Turan buna, "*Bu görüşün bugünkü Yezîdîlerle bir ilgisi yoktur. Çünkü Hâricîlerin ortaya çıkışı ve görüşleri ile Yezîdîliğin doğuşu ve inançları arasında bir isim benzerliğinden başka hiçbir benzerlik yoktur*"¹⁴ şeklinde eleştiri getirmektedir. Kaynaklarda Yezîdîlik ile Yezîdîyye mezhebinin isim olarak birbirine benzemesi sonucu ikisinin karıştırıldığı gerçeğini göz ardı etmeden, Yezîd b. Enîse'nin Sünnîlerce bid'at kabul edilen "*İslâm şeriatı zamanla hükümsüz kalacak, tanrı İran'dan*

2000, s. 731; Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Konya 1998, s. 353; Ahmet Turan, Yezîdîler, Samsun 1993, s. 5; Mehmet Sait Çakar, Yezîdîlik, Ankara 2007, s. 34.

⁷ Sönmez Kutlu, agm., s. 206; Mehmet Aydın, agm., s. 45-47; Christine Allison, Yezîdi Sözlü Kültürü, Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007, s. 59; Şinasi Gündüz, age., s. 397.

⁸ Sönmez Kutlu, agm., s. 207; Mehmet Aydın, agm., s. 47-48.

⁹ Geniş bilgi için bkz., Ahmet Turan, age., s. 3 ; Sönmez Kutlu, agm., s. 206; Ahmet Taşgın, agm., s. 731.

¹⁰ Tanıl Yaşar, Çemberin İçindeki İnanış Yezîdîlik, İstanbul 2008, s. 25-26; Davut Okçu, Yezîdîlik ve Yezîdîler, Konya 2007, s. 11; Ahmet Turan, age., s. 3.

¹¹ Tanıl Yaşar, age., s. 178; Erdal Şimşek, "Gizemli bir din: Yezîdîlik", http://www.sabah.com.tr/ozel/Yezidilik_2475/dosya_2475.html, (25.10. 2006).

¹² İsyâ Joseph, Devil Worship The Sacred Books And Traditions of the Yezîdî , Boston 1919, s. 17; Ahmet Turan, age., s. 5; Şinasi Gündüz, age., s. 397; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan, age., s. 4-5.

¹³ Ebu Mansûr Abdülkaahir el- Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark Beyne'l-Fırak), Çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991, s. 216; Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'ul-Musallîn), Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, İstanbul 2005, s. 115.

¹⁴ Ahmet Turan, age., s. 4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

çıkarcacağı yeni bir peygambere yeni bir kitap gönderecektir, bu yeni peygamberin ümmeti de Sâbiiler olacaktır¹⁵.” şeklindeki fikirleri, konumuz açısından az da olsa dikkat çekicidir. Diğer taraftan Orhan Hançerlioğlu, “Şeyh Adiy, kurucu Yezîd’in geleceğini haber verdiği yeni peygamberdir¹⁶.” ifadesine yer vermektedir.

Yezîdîliğin isminin kaynağı konusunda olduğu gibi teşekkül süreci de Adî b. Müsâfir ve Yezîd b. Muâviye merkezli izah edilmektedir. Bu bağlamda Sönmez Kutlu, Yezîdîliğin teşekkül sürecini şöyle izah etmektedir; “Şeyh Adiy’nin ölümünden sonra tarikat, bir müddet normal çizgisini sürdürmüş ve yeni müritlerin katılımlıyla epey mesafe almıştır. Adeviyye tarikatı, dinî tartışmaların sert mizaçlı ve aktif profili Şeyh Hasan b. Adiy (652/1254) döneminde farklılaşma sürecine girmiştir. Bu dönemde, Şii’lerin Yezîd b. Muâviye’yi lanetlemeleri ve düşmanlık etmelerine karşı kontrolsüz bir savunma psikolojisi içerisine girilmiştir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak onunla ilgili aşırı görüşler ileri sürülmüştür. Dahası Hasan b. Adiy’in, daillerini Fırat kenarında kurulu olan Hit ve diğer kasabalara gönderdiği ve bu kişilerin halkı Yezîd’i lanetleyenleri öldürmeleri yönünde tahrik ettikleri rivayet edilir. Belli bir süre sonra Yezîdîler, mezhebin inanç sisteminde etkili olduğuna inandıkları Şeyh Adiy ve Yezîd’i insanüstü varlıklar olarak görmeye başlamışlardır. Böylece Sünnî bir inançla başlayan Yezîdîlik serüveni, dinî alandaki bilgi boşluğunun ve eski din ve inançların birbirine karışmasıyla karma bir dinsel statüye dönüşmüştür¹⁷.”

Zaman ve mekân ile sınırlı olmayan, bütün her şeyi yaratan bir tek Tanrı inancına sahip olan Yezîdîler,¹⁸ yanlış olarak Şeytana Tapanlar olarak isimlendirilmişlerdir. Bunun sebebi, Yezîdîlerin inançlarında Allah tarafından affedilen yeryüzüne inmiş melek (Melek Tâvûs) kültürünün önemli bir yer tutmasıdır.¹⁹ Bu durum Yezîdîlerin kelime-i şehâdetlerinde, “Lâ ilâhe illallah, Emin Cebrâil Habibullah (Allah’tan başka ilâh yoktur, Emin Cebrâil (Melek Tâvûs) Allah’ın sevgili meleğidir.)” şeklinde yer almaktadır. Yezîdî inanç esaslarında melek ve peygamber inançları iç içe bulunmaktadır. Yezîdî inancına göre Melek Tâvûs hiçbir şey yokken vardır ve Tanrı’nın izniyle Yezîdîlere yol göstermek için Tanrı’nın katından yeryüzüne insan şekline bürünmüş olarak gelir. Bunun yanı sıra Tanrı haftanın her bir gününde ayrı bir melek yaratmış ve bunlar Yezîdîlikte önemli olan şahsiyetlerle temsil edilmiştir. Diğer taraftan *Kitab-ı Cilve* ve *Mushaf-ı Reş*’te Adem, Şit, Nuh, Yunus, İsa ve Hasiye peygamber olarak zikredilmektedir. Yezîdîliğin *Kitab-ı Cilve* (Vahiy/Tecelli Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) isimli asılları Kürtçe olan iki kutsal kitapları vardır. Şeyh Adî b. Müsâfir’e Melek Tâvûs tarafından vahyedildiğine inanılan Kitâb el-Cilve sekiz sayfa ve 109 satır; evrenin yaratılışının anlatıldığı *Mushaf-ı Reş* ise 12 sayfa 152 satırdır. Yezîdîliğin inanç esasları arasında ahirete inanmanın yanı sıra tenasüh inancı da yer almaktadır. Tenasüh inancı *Kitab-ı Cilve*’de şöyle izah edilmektedir: “Eğer istersem öldürdüğüm kimseyi, ruhların tenasühü yolu ile bu dünyaya bir, iki veya üç defa gönderirim”. Buradan hareketle, Yezîdîlerin ahiret inancını farklı yorumladıklarını söylemek mümkündür²⁰.

Yezîdîlikte namaz ismi verilen günlük ibadet güneş doğarken ve batarken olmak üzere günde iki kez yapılır. İbadet öncesi ellerin yıkanması gerekir. Günlük ibadeti toplu olarak yerine getirme mecburiyeti olmadığından mabette yapılma mecburiyeti yoktur. Oruç ibadeti, aralık ayının ilk salı, çarşamba ve perşembe günlerinde yerine getirilir. Akil-baliğ olan her Yezîdî’ye farz olan

¹⁵ el-Bağdâdi, age., s. 213.

¹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. 560.

¹⁷ Sönmez Kutlu, agm., s. 207.

¹⁸ Mehmet Aydın, a.g.m, s. 48; Davut Okçu, age., s. 31.

¹⁹ Mehmet Sait Çakar, age., s. 121, 129-136; Şinasi Gündüz, age., s. 397.

²⁰ Ahmet Taşgın, *Türkiye Yezidiler Bibliyografyası*, Ankara 2005, s. 21-22, 27; Mehmet Aydın, a.g.m, s. 51-57; Davut Okçu, age., s. 36-37, 53; Ahmet Sait Çakar, age., s. 121-124, Ahmet Turan, age., s. 68-69, 83; Orhan Hançerlioğlu, age., s. 560.

oruç esnasında, sabahtan akşama kadar herhangi bir şey yiyip içmek ve cinsel ilişkide bulunmak yasaktır. Din adamları ise diğer Yezîdîlerden farklı olarak, seksen gün oruç tutarlar. Hac ibadetini 15-20 Eylül tarihleri arasında gerçekleştiren Yezîdîlerin hac merkezleri Adî b. Müsâfir'in kabrinin bulunduğu Musul yakınlarındaki Laleş'tir. Yezîdîlikte yeni doğan bir çocuğun Laleş'te din adamı nezaretinde *Kaniya Suppi* adı verilen kutsal suda vaftiz edilmesi dini pratikler arasındadır. Yezîdîlikteki önemli dini uygulamalardan bir tanesi de tunçtan yapılan ve *Sancak* (*Sincak/Sencik*) ismi verilen Melek Tavus heykeline tapınılmasıdır. Yezîdîler Sancak'ı, Melek Tavus'un kendisi değil sembolü ve gölgesi olarak görürler²¹.

Yukarıda belirttiğimiz inanç ve ibadetlerin yanı sıra Yezîdîlikte uyulması gereken bir takım yasaklar da bulunmaktadır. Çoğunluğu Mushaf-ı Reş'te belirtilen bu yasakların bazıları şunlardır: Yezîdî olmayan birisine din sınırlarını açıklamak; başka bir dine girmek; şeytanın ismini veya onun adını çağrıştıran *kaykan* (*ip*), *şat* (*sel*), *şer* (*fenalık*), *mel'un*, *la'ne* gibi isimleri söylemek; koyu mavi renkte elbise giymek; oturarak elbise giymek; ayakta küçük abdest bozmak; şeytanın bulunduğu yer olduğu düşünülerek tuvalete ve hamama girmek; bıyıkları tamamen kesmek; başkalarına ait olan tarak ve tıraş malzemesini kullanmak; yabani hayvanları evcilleştirip beslemek; Yezîdîlerin dışındakilerden kız alıp vermek; nisan ayının ilk çarşamba günü iş yapmak; zina etmek; yalan yere şahitlik etmek; hırsızlık yapmak; marul, fasulye, bakla, kabak, lahana, horoz, balık, geyik, tavşan ve koyun eti yemek²².

Yezîdîlikte sosyal tabakalaşma din adamları ve müritler şeklinde kesin olarak ayrılmıştır. Din adamları belli ailelerden gelir ve yerine getirdikleri belli sorumluluklara göre, Emir, Baba, Şeyh, Fakir, Koçek, Kaval, Peşimam, Baba Gevân, ve Baba Çavuş şeklinde isimlendirilirler. Müritler ise din adamları sınıfı dışında olan Yezîdîlerdir. Yezîdî toplumunda din adamı sınıfı ile müritler arasında evlenme yasağı bulunmaktadır. Bu yasak bazı tabakada bulunan din adamları arasında da geçerlidir²³.

B- YEZİDİLİK'TE HARRÂNÎ VEYA HARRAN SÂBİİLİĞİ İZLERİ

Harrânîler, Harran ve çevresinde İslam'ın bölgede yayılmasından önce, daha doğrusu *Halife Me'mûn* döneminden önce mevcut olan putperest bir topluluktur. Harrânî ismi yerleşim yerine nispeten komşuları tarafından verilmiştir. İslam kaynaklarında Harrânîler ve *Harbânîler* şeklindeki ifadelerle kast edilenler Harrânîlerdir. Ayrıca kaynaklarda Harrânîlerin, *Kesdânîler* (*Kasdelîler*), *Keldanîler* ve *Nabatîler* (*Nibtîler*) isimleriyle de adlandırıldıkları belirtilmektedir. Bahsedilen bu isimlerin Harrânîler için kullanıldığı fikrinden hareketle Harrânîliğin sadece Harran ile sınırlı olmadığını söyleyebiliriz. Zira, Anadolu'nun güneyinde bulunan Harran, Urfa ve Nusaybin, tarihi süreç içerisinde sadece buldukları bölgenin değil Suriye'nin ve Kuzey Mezopotamya'nın önemli siyasi ve dini merkezleri olmuştur²⁴.

²¹ Ahmet Taşgın, "Yezidiler, Becirmaniler, Karaçiler", Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar, İstanbul 2007, s. 180-181; Mehmet Aydın, a.g.m, s. 64-67; Christine Allison, age., s. 70; Ahmet Turan, age., s. 78-81.

²² Tanıl Yaşar, age., s. 171-174; Ahmet Turan, age., s. 90-91; Davut Okçu, age., s. 55.

²³ Mehmet Aydın, a.g.m, s. 68-72; Ahmet Taşgın, age., s. 23-26; Christine Allison, age., s. 65-68; Ahmet Turan, age., 93-96; Davud Okçu, age., s. 97-104.

²⁴ Şinasi Gündüz, "Harrânîler", D.V. İ.A. C.XVI, İstanbul 1997, s. 140; Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, Ankara 2005, s. 27, 42; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, s. 131, 134, 166; Kâzım Sarıkavak, Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran, Ankara 1997, s. 11, 26, 31.

Harrânîlerin, Halife Me'mûn'dan sonraki dönemlere ait kaynaklarda *Harranlı Sâbiiler*²⁵ olarak isimlendirilmeleri, konumuz açısından önem arz etmektedir. Halife Me'mûn, 830 yılında Bizans'a karşı çıktığı sefer sırasında Harran'a uğradığında, burada yaşayanlar arasında özel giysileri ve saç tipleriyle dikkati çeken Harrânîler ile karşılaşınca bunların kim olduklarını sorar. Onların cizye hukukuna tabi Harrânîler olduğu cevabından tatmin olmayan Me'mûn, Harrânîlerin ya Müslüman olmasını ya da cizye hukukuna tabi zimmi statüsü kazanmaları için Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve Sâbiî dinlerinden birisine girmelerini ister. Aksi takdirde Bizans seferi dönüşünde hepsini cezalandıracağını belirtir. Bunun üzerine Harrânîlerin bir kısmı Müslüman, bir kısmı Hıristiyan, diğerleri de bu dönemde güney Mezopotamya'da yaşayan ve dışa kapalı bir cemaat olduklarından diğer insanların fazla bilgiye sahip olmadığı Sâbiîliği seçmiştir. Bundan dolayı Halife Me'mûn sonrası Harrânîler, kaynaklarda Harranlı Sâbiiler olarak anılmaya başlamıştır. Harrânîlerin, Me'mûn'nun tehdidinden kurtulmak ve zimmi statüyü devam ettirmek için Sâbiî ismine sığındıkları açıkça görülmektedir. Aslında Harranlı putperestler, ay tanrısı *Sin* başkanlığındaki yıldız ve gezegen kültü kaynaklı paganist dini yapılarını tarihte bilinen en erken dönemlerinden, Halife Me'mun'nun IX. yüzyıldaki baskısına kadar, Harrânîler olarak; aynı inanç yapısını XIII. yüzyılda yaşadıkları bölgenin Moğollar tarafından işgal edilinceye kadar da Harranlı Sâbiiler adı altında devam ettirdikleri bilinmektedir. XIII. yüzyıldaki Moğol istilası sonrası ise Harrânîlerin veya Harranlı Sâbiilerin tarih sahnesinden çekildikleri iddia edilmektedir²⁶.

Harrânîlerin tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreler, Yezîdîliğin teşekkülü noktasına az da olsa ışık tutmaktadır. Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle, IX. yüzyılda Halife Me'mûn'un baskısı sonucu, Harrânîlerin Sâbiî ismini almaları gibi, XIII. yüzyılda Moğol istilası sonrası da Harranlı Sâbiilerin Harrânî inanışlarını Yezîdîlik adı altında devam ettirmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Bu düşünceyi, Harranlı Sâbiilerin Moğol istilası sonrası ortadan kalkmaları; Yezîdîlerin XIII. yüzyıl öncesi tarihleri hakkında bilginin bulunmaması ve Yezîdîlik ile kurucusu kabul edilen Adî b. Musâfir arasında bağlantının kurulmasının zorluğu desteklemektedir. Bu bağlamda, Harrânîlerin (Harranlı Sâbiilerin), Moğol istilası sonrası, üzerlerindeki baskıları azaltabilmek için Sünnî İslam dünyasında tanınan Adî b. Musâfiri kalkan olarak kullanarak, inanç ve ritüellerini diğer dinlerden de bazı unsurlar alarak, Yezîdîlik adı altında devam ettirmiş olabilecekleri ihtimali bulunmaktadır²⁷.

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki çeşitli illerde (Batman, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Urfa) ve Türkiye dışında özellikle Musul civarında Yezîdîlerin bulunmasını,²⁸ Harrânîliğin sadece Harran ile sınırlı olmadığını önceden belirtmekle birlikte, XIII. yüzyılda (1259-1260) Harran'ı kuşatan Moğol ordusunun, Harranlıların şehri savaşmadan teslim

²⁵ İslam kaynaklarında Harranlı Sâbiiler olarak geçen Sâbiiler ile asıl Mandenli Sâbiiler arasında, birkaç ortak husus dışında, inanç ve ibadetlerinde benzer taraflar bulunmamaktadır. Geniş bilgi için bkz., Şinasi Gündüz, "Kur'andaki Sâbiilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (24-25 Eylül 1992), Samsun 1992, s. 43-72; ; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, s. 116-117; Şinasi Gündüz, Sâbiiler Son Gnostikler, Ankara 1995, s. 4-48.

²⁶ Şinasi Gündüz, "Harrânîler", s. 240-241; Şinasi Gündüz, "Kur'andaki Sâbiilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", s. 57-58; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, s. 117, 156, 163; Kâzım Sarıkavak, age., s. 26-28; Ramazan Şeşen, Harran Tarihi, Ankara 1993, s. 52-53.

²⁷ Bu ihtimali, Halife Me'mun'nun ölüm haberi Harran'a ulaşınca Hıristiyan olan Harranîlerin çoğunun tekrar eski dinlerine dönmesi, Müslüman olanların ise öldürülme korkusundan dolayı görünüşte Müslüman gibi davranıp eski inançlarını devam ettirmesi, oldukça kuvvetlendirmektedir. Ramazan Şeşen, age., s.53-54; Şinasi Gündüz, "Kur'andaki Sâbiilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", s. 58.

²⁸ Ahmet Turan, age., s. 25.

Turkish Studies

etmelerine rağmen şehri tahrip edip, halkın da tamamını şehirden çıkartıp, Mardin başta olmak üzere çevredeki diğer şehirlere sürmeleriyle²⁹ izah etmek mümkündür.

Bilinen en erken dönemlerinden itibaren Harrânîlere bölgede yaşamış olan dinlerin yanı sıra eski Mezopotamya dinleri (Sümer, Asur, Babil), M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Yunan dini ve felsefesinin etki yaptığı bilinmektedir. Özellikle hakimiyetleri altında oldukları dönemlerde Sümer, Babil ve Asurluların yıldız ve gezegenleri temsil eden tanrılar kültü, Harrânîlerin putperest ve politeist inanç sistemlerinin merkezini oluşturmuştur³⁰. Yezîdîlerin yaşadıkları bölgeleri dikkate aldığımızda, güneşe tapınmayı ilk olarak tarih öncesi kavimlerden Sümerlerde görmekteyiz. Sümerlerde ay tanrısı *Nanna*'nın oğlu kabul edilen güneş tanrısının ismi *Utu*, kült merkezi ise *Larsa* idi. Güneş tanrısı *Utu*, aynı zamanda adalet tanrısı olduğundan iyi insanların yardımcısı, kötülerin düşmanı olduğuna inanılırdı. Ayrıca, *Utu*'nun, insanların üzerinde yaşadıkları dünyayı aydınlatmak, bitkilerin büyümesini sağlamak ve bütün canlılara sıcaklık vermek için her gün doğu dağlarının açık kapılarından geldiğine, dünya üzerinde her yere ulaştığına, akşam olunca ufkun batı tarafındaki kapıdan ölümler diyarına gittiğine inanılırdı. Sümer inancında *Utu* her şeyi gören, bütün bilinmezleri ortaya çıkartan, doğruluk ve düzeni sağlayan bir tanrıdır. Sümerlerdeki güneş tanrısı aynı özellikleriyle *Şamaş* veya *Şems* adıyla Akkadalara, gelişen Mezopotamya uygarlığı vasıtasıyla da Anadolu halklarına geçmiştir³¹. Bu bilgilerden hareketle, Yezîdîlikteki güneş kültürünün kaynağının eski Mezopotamya dinleri olabileceğini söylemek mümkündür.

Harrânîlerin dini sistemlerinin temelini oluşturan putperestliğin izlerini, Yezîdîlikte de görmek mümkündür. Zira Mushaf-ı Reş'de geçen "*Hz. İsa gelmeden önce dinimizin adı putperestlik idi. İranlılar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar dinimize düşman oldular.*" ifadelerinden daha önce Yezîdîlerin de Harrânîler gibi putperest olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kitâb-ı Cilve'de geçen, "*Heykelime ve resmime saygı gösterin. Çünkü yıllardan beri ihmal ettiğiniz işi onlar sizlere hatırlattırır.*" ifadesi, bu geleneğin halen devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, kadın-erkek, büyük-küçük bütün Yezîdîlerin nisan, eylül ve kasım aylarının başında ve sonunda olmak üzere yılda üç defa Sincar'da bulunan Melek Tâvûs'un heykeli olan Sancak'ı ziyaret etme mecburiyeti vardır. Bu kurala uymayan Yezîdî kafir sayılmaktadır³².

Harrânîlikte, Asur ve Bâbil dönemlerinden İslâmî döneme kadar, yedi gezegenle ilişkili yedi tanrılı politeist bir yapı bulunmaktadır. Bunlar Sin, Şamaş/Şems, İstar/Atagaris, Mara Sayma/Ares, Girgis, Bel ve Nabu/Nabig'dir. Sin bu tanrılar panteonunun başında bulunan en büyük tanrıdır ve ibadetler ona yapılmaktadır. Harrânîlikteki bu politeist yapının tesirlerini Yezîdîlikte de görmek mümkündür. Bunu Kitâb el-Cilve'de geçen, "*Diğer ilâhlar benim işime karışmazlar ve isteğimin yerine gelmesine engel olmazlar.*", "*Haklarımı benden başka diğer ilâhlara vermem*"³³ ifadelerinden anlamaktayız. Diğer taraftan, Harrânîlerin gezegenlere bağlı yedi tanrı inancı,

²⁹ Ramazan Şeşen, age., s. 27-28; Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, s. 45; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, s. 163.

³⁰ Şinasi Gündüz, Harrânîler, s. 241; Kasım Tamneh, "Meşhur İslam Bilgini Sâbit b. Kura" (Aynı tebliği aslı olan Arapça'dan Türkçe'ye çevirenler Mehmet Dilek-Halil Özcan), I. Uluslararası katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu C. I, 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa 2006, s. 378.

³¹ Ahmet Güç, "Güneş", D.V.İ.A. C. XIV, İstanbul 1996, s., 288; Fred Gladstone Bratton, Yakın Doğu Mitolojisi, Çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul 2000, s. 36; Kadriye Tansuğ - Özel İnanlı, "Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", A.Ü.D.T.C.F.D. C. VII, S. 4, Ankara 1949, s. 557; Belkıs Mutlu, Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya, İstanbul 1968, s. 96.

³² Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, s. 78; Hayri Başbuğ, Yezidilik İnanç, İstanbul 1987, s. 89; Ahmet Turan, age., s. 58-59,75, 77.

³³ Davut Okçu, age., s. 51-53; Ahmet Turan, age, s. 73-74.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Yezîdîkte haftanın yedi günüyle bağlantılı yedi melek ve bunların temsilcisi kişilere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Mushaf-ı Reş'te yaratılışla ilgili “Allah’ın yarattığı ilk gün Pazar günüdür. Bu günde Azrâil adında bir melek yarattı. Bu, her şeyin başkanı Melek Tâvûs’tur. Pazartesi günü Derdaili yarattı. Bu Şeyh Hasan’dır. Salı günü Melek İsrâfil’i yarattı. Bu Şeyh Şemseddin’dir. Çarşamba günü Melek Mikâili yarattı. Bu Şeyh Ebubekir’dir. Perşembe günü Melek Cebrâili yarattı. Bu Şeyh Şecâduddin (Seccâdin)dir. Cuma günü Melek Semnâil’i yarattı. Bu Şeyh Nâsıruddin’dir. Cumartesi günü Melek Nûrâil (Nevrail)’i yarattı. Bu Şeyh Fahreddin’dir.”³⁴ ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca Harrânîlikte yedi tanrının başkanı Sin, Yezîdîlikte ise yedi meleğin başkanı Melek Tâvûs olma ihtimali yüksektir. Diğer taraftan Harrânîlerdeki yedi tanrı arasında yer alan Sin (ay tanrısı) ve Şamaş’ın (Arapçası Şems, Güneş tanrısı) isimleri, Yezîdîlikte “Şeyh Şems” ve “Şeyh Sin” şeklinde bayram adı olarak görülmektedir.³⁵

İslamî dönemde ise Harrânîlerin politeist tanrı inançlarında, bir çeşit monoteizm sayılabilecek (aslında Henoteizm³⁶) her şeyin üzerinde yüce bir yaratıcının varlığı yer almaktadır. Harrânîlere göre, *İlk sebep* olarak isimlendirilen ve tam olarak tanımlanamaz olarak kabul edilen yüce varlık sadece yaratma işi gibi önemli işleri yapmış ve varlıklarla ilgili işleri ise diğer tanrısal varlıklara bırakmıştır. Yüce varlık dışındaki diğer tanrısal güçler özellikle insanlar ile yüce varlık arasındaki aracı ilahlardır. Bu manada Harrânîler, yüce varlık ile insanlar arasındaki aracının normal insan olmasına karşı çıkmışlar ve bunların ancak melekler veya ikinci dereceden tanrısal varlıklar olabileceğini söylemişlerdir.³⁷ Harrânîlikteki bu değişimin sebebini halife Me’mûn’un onlara uyguladığı baskı ile izah etmek mümkündür. Bu baskı neticesinde Harrânîlerin, yedi tanrının başkanı olan Sin’e yükledikleri anlamı yüce yaratıcıya verdikleri düşünülebilir. Zira ay tanrısı Sin, bölgedeki hakim unsurlara göre farklı isimlerle anılmıştır. VII. yüzyılda bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle Sin, “İlâhü’l-âlihah” (tanrıların tanrısı) ve “rabbü’l-âlihah (tanrıların rabbi) olarak adlandırılmıştır. İslam döneminde Harrânîlerde görülen İlk sebep etrafında oluşan yüce varlık inancının izlerini Yezîdîkte de bulmak mümkündür. Zira Yezîdîlikte de Tanrı, faal olmayan, dünya ile ilgilenmeyen, dünyanın koruyucusu değil, sadece yaratıcısıdır. O, dünya ile ilgili iradesini Melek Tavus’a bırakmıştır. Bu manada Yezîdîler tek Tanrılıdırlar.³⁸ Buradan hareketle, tarihi süreç içerisinde Harrânîlerdeki Sin’in, Yezîdîlikte asıl tanrıya, ikinci sıradaki Şamaş’ın diğer tanrıların başkanı olarak Melek Tâvûs’a dönüşmüş olabileceği muhtemeldir. Zira Mushaf-ı Reş’t “*Sonra zâtından ve nurundan altı tanrı yarattı*” ifadeleri bulunmaktadır. Mushaf-ı Reş’t bahsedilen altı tanrıya asıl yaratıcı tanrıyı eklediğimizde Harrânîlerdeki yedi gezegenle ilgili yedi tanrının sayısına ulaşmış oluruz.³⁹ İslam döneminde Harrânîlerdeki insanlar ile tanrı arasında irtibatı sağlayacak olan varlığın insan türünden değil ancak melek olacağı inancını net olarak, yukarıda bahsettiğimiz Mushaf-ı Reş’t meleklerin yaratılması bahsinde, Melek Tâvûs haricindeki meleklerin Yezîdîlikteki önemli şahsiyetlerle bütünleştirilmiş olarak görmekteyiz. Bu inanç ayrıca Yezîdîlerin sabah kalkarken ve akşam yatarken söyledikleri üç şıktan oluşan Kelime-i Şahadetlerinde şöyle belirtilmektedir: “1- Melek Tâvûs (Şeytan)’un Allah’ın meleği ve elçisi

³⁴ Ahmet Turan, age., s. 75.

³⁵ Şinasi Gündüz Harrânîler s. 241; Ahmet Turan, age., s. 87.

³⁶ Henoteizm, birçok tanrının varlığını kabul etmekle birlikte, bunlardan yalnızca bir tanesine yüce tanrı olarak tapınmayı ifade eden teolojik doktrine verilen isimdir. Henoteizm sahte monoteizm olarak da tanımlanmaktadır. Mehmet Aydın Ansiklopedik Dinler Tarihi Sözlüğü, Konya 2005 s. 286-287; Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, s. 165; Ünver Günay-Harun Güngör, Türklerin Dinî Tarihi, İstanbul 2007, s. 145.

³⁷ Şinasi Gündüz, “Harrânîler, 241; Şinasi Gündüz, Anadolu’da Paganizm, s. 40, 51; Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, s. 169; Şaban Kuzgun, Dinler Tarihi Dersleri I Kayseri 1993, s. 81-82; Ahmet Turan, age., s. 68.

³⁸ Th. Menzel, agm., s. 417.

³⁹ Ahmet Turan, age., s. 73-74, 77; Şinasi Gündüz, Harrânîler, s. 241; Th. Menzel, agm., s. 417.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

olduğuna, 2- Şeyh Adî'nin Allah'ın meleği ve Yezîdîlerin mürşidi olduğuna. 3- Sultan Yezîd'in Allah'ın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci olduğuna inanırım⁴⁰.” Bu bilgilerden Yezîdîlikteki önemli şahsiyetlerin özellikle de Şeyh Adî ve Yezîd'in melekleştirilmesi inancının arka planında başka unsurların yanında Harrânîlerin tesir etmiş olabileceği düşünülebilir.

Harrânîlerdeki günlük ibadet ile Yezîdîlikteki günlük ibadet arasında bazı ortak hususların bulunması dikkat çekicidir. Harrânîlerde güneş doğmadan hemen önce, öğle vakti ve güneş batarken olmak üzere zorunlu üç vakit dua bulunmaktadır. Bu üç vakit dua öncesi temizlenme töreni yapılır ve dua esnasında da secde edilir.⁴¹ Yezîdîlikte en önemli ibadet, güneş doğarken ve batarken yerine getirilen namazdır. Bazı kaynaklarda, Harrânîlerde olduğu gibi, sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç vakit namaz olduğu da belirtilmektedir. Yezîdîlikteki namaz, gizli ve ferdi olarak okunan duadan ibarettir. Her Yezîdînin üzerine farz olan namaz öncesi ellerin ve yüzün yıkanması zorunludur. Bu bir nevi namaz öncesi temizlenme ritüeli veya abdesttir. Namaz, güneşe dönerek ayakta duanın okunması ile başlar, dua sonrası secdeye giderek üç kez toprağın öpülmesiyle tamamlanır. Yezîdîlikteki namaz öncesi abdestin, namazın duadan ibaret olması ve secde ile bitmesi, şekil itibariyle Harrânîlerin günde üç vakit yaptığı duaya benzemektedir.⁴² Diğer taraftan, Harrânîlerde yenilmesi yasak olan sarımsak, soğan, bezelye, bakla, fasulye, karnabahar, kabak ve mercimek gibi sebze türü yiyeceklerden,⁴³ fasulye, bakla, kabak, karnabahar Yezîdîlikte de yenilmesi yasak yiyecekler arasındadır⁴⁴.

Ölümden sonraki hayata inanmayan Harrânîlerde, tenasüh inancı bulunmaktadır.⁴⁵ Harrânîlerdeki bu inancın izlerini Kitâb el- Cilvede yer alan “Eğer istersem öldürdüğüm kimseyi, ruhların tenâsühü yolu ile bu dünyaya bir, iki veya üç defa tekrar gönderirim.”⁴⁶ ifadelerinde bulmak mümkündür. Diğer taraftan, Yezîdîlikte, Yezîd'in tenasüh yoluyla, her zaman dünyaya dönecek olan Şeyh Adî olduğu inancı bulunmaktadır.⁴⁷ Ayrıca, Yezîdîlikte bazı sihirsel ve büyüsel işlemlerde de Harrânîlik izleri aranabilir. Aslında bu tür işlemler hemen her toplumda bulunmaktadır. Bunların kaynağını belli bir topluma bağlamak da doğru değildir. Fakat Harrânîler, sihir ve büyü ile meşgul olmalarıyla meşhur olmuşlardır⁴⁸.

SONUÇ

Yezîdîliğin isminin kaynağı, menşei teşekkül süreci tartışmalı olduğundan bu konularda kesin bir kanaat ortaya konulamamaktadır. Bu da Yezîdîliğin her zaman tartışılacağını göstermektedir. Aslında bu husus, Yezîdîliğin senkretik, sır ve mistik yapısından kaynaklanmaktadır.

Yezîdîlikteki Harrânî tesiri özellikle tanrı ile aracılık yaptığına inanılan kişilerin melek olarak tasavvur edilmesinde görülmektedir. Bunun yanında Melek Tâvûs heykeline tazim etmeleri,

⁴⁰ Ahmet Turan, age., s. 68.

⁴¹ Ramazan Şeşen, age., 56-57; Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, s. 78.

⁴² Davut Okçu, age., 58-64; Tanıl Yaşar, Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik, İstanbul 2008, s. 121-122; Ahmet Turan, age., s. 78-80.

⁴³ Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, s. 81.

⁴⁴ Ahmet Turan, age., s. 90; Davut Okçu, age., s. 85; Tanıl Yaşar, age., s. 173.

⁴⁵ Şinasi Gündüz, Harraniler, s. 242.

⁴⁶ Ahmet Turan, s. 74.

⁴⁷ Th. Menzel, agm., s. 416.

⁴⁸ Şinasi Gündüz, “Eski Harran'da Sihir ve Büyü Ritüeli Olarak Kurban”, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi C. 2, S. 1, İstanbul 2004, s. 11; Şinasi Gündüz, “Harrâniler, s. 241; Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, s. 41.

tek tanrı yanında aracı tanrılara inanılması ve tenasüh inancı da Harrânî tesirini açıkça göstermektedir. Bu manada, Putperest Harrânîliğin devamı niteliğinde olan Yezîdîlik, bölgede yayılan dinlerin etkisi veya baskısı nedeniyle bu dinlerin bir takım özelliklerini bünyesine alarak, aynı zamanda eski inançlarından bazılarını da koruyarak günümüze kadar ulaşmış senkretik dini bir grup olarak varlığını devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- ALLISON Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007.
- AYDIN Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Tarihi Sözlüğü*, Konya 2005.
- AYDIN Mehmet, “Yezidilik ve İnanç Esasları”, *Belleten C. LII S. 202*, Ankara 1988.
- BAŞBUĞ Hayri, *Yezidilik İnanıcı*, İstanbul 1987.
- BRATTON Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi*, Çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul 2000.
- COLPE Carsten, “Syncretism (First Edition)”, *Encyclopedia of Religion Vol.13,USA 2005*.
- GRAF Fritz, “Syncretism (Further Considerations)”, *Encyclopedia of Religion Vol.13,USA 2005*.
- ÇAKAR Mehmet Sait, *Yezidilik*, Ankara 2007.
- EL- BAĞDÂDÎ, Ebu Mansûr Abdülkaahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark Beyne'l-Fırak)*, Çev. E. Ruhi Fırlalı, Ankara 1991.
- EL-EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'ul-Musallîn)*, Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, İstanbul 2005.
- GRAF Fritz, “Syncretism (Further Considerations)”, *Encyclopedia of Religion Vol.13,USA 2005*.
- GÜÇ Ahmet, “Güneş”, *D.V.İ.A. C. XIV*, İstanbul 1996.
- GÜNAY Ünver – GÜNGÖR, Harun, *Türk Din Tarihi*, İstanbul 2007.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Kur’andaki Sâbiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme”, *Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (24-25 Eylül 1992)*, Samsun 1992.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Eski Harran’da Sihir ve Büyü Ritüeli Olarak Kurban”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi C. 2, S. 1*, İstanbul 2004.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Harrânîler”, *D.V. İ.A. C.XVI*, İstanbul 1997.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Anadolu’da Paganizm*, Ankara 2005.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun 1998.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Sâbiîler Son Gnostikler*, Ankara 1995.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- ISYA Josep, *Devil Worship The Sacred Books And Traditions of the Yezîdîz*, Boston 1919.
- KUTLU Sönmez, “Yezidilik”, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ed.Hasan Onat, Ankara 2006.
- KUZGUN Şaban, *Dinler Tarihi Dersleri I Kayseri* 1993.
- MENZEL Th., “Yezîdîler”, *İ.A. C. XII*, Eskişehir 1997.

- MUTLU Belkıs, Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya, İstanbul 1968.
- OKÇU Davut, Yezidilik ve Yezidiler, Konya 2007.
- SARIKAVAK Kâzım, Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran, Ankara 1997.
- SHARPE Eric J., Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram, Çeviren, Ahmet Güç, Bursa 2000.
- ŞEŞEN Ramazan, Harran Tarihi, Ankara 1993.
- ŞİMŞEK Erdal, “Gizemli bir din: Yezîdîlik”, http://www.sabah.com.tr/ozel/Yezîdîlik_2475/dosya_2475.html, (25.10. 2006).
- TAMNEH Kasım, “Meşhur İslam Bilgini Sâbit b. Kura” (Aynı tebliği aslı olan Arapça’dan Türkçe’ye çevirenler Mehmet Dilek-Halil Özcan), I. Uluslar arası katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu C. I, 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa 2006.
- TANSUĞ Kadriye – İNANLI, Özel, “Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, A.Ü.D.T.C.F.D. C. VII, S. 4, Ankara, 1949.
- TAŞĞIN Ahmet, “Anadolu’da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezîdîler”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir, Ankara 2000.
- TAŞĞIN Ahmet, “Yezidiler, Becirmaniler, Karaçiler”, Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar, İstanbul 2007.
- TAŞĞIN Ahmet, Türkiye Yezidiler Bibliyografyası, Ankara 2005.
- TURAN Ahmet, Yezîdîler, Samsun 1993.
- YAŞAR Tanıl, Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik, İstanbul 2008